

Puoliherrat ja työväen kulttuuriset mallit työväen sanomalehdissä 1884–1910

Kajander Konsta

Artikkeli käsittelee puoliherroista käytyjä keskusteluja työväenlehdissä 1884–1910. Tutkimuksessa kysytään, mitä kulttuurisia arvoja puoliherroja koskeneet kategorisoinnit ilmensivät työväenlehdissä ja miten kirjoituksissa rakennettiin työväelle suunnattuja kulttuurisia malleja. Aineistona ovat kymmenen työväenlehden ”puoliherroja” ja ”puolisivistyneitä” käsitelleet kirjoitukset (n=113), jotka analysoidaan kognitiivisen kulttuurin- ja historiantutkimuksen viitekehäyksessä kulttuuristen mallien teorialla ja kategoria-analyysin menetelmällä. Teoreettisena lähtöoletuksena on työväen mallien rakentuminen sääty-yhteiskunnasta periytyneiden agraaristen mallien pohjalle, joista kirjoittajat muokkasivat sosialistiseen ideologiaan perustuvia, työväestön tulevaisuuteen suuntautuneita malleja. Tuloksena lehtikirjoituksista löytyi viisi työväen kulttuurista mallia: työteliäs, säästäväinen, kristillissiveellinen, sivistynyt ja luokkatietoinen työläinen. Puoliherrat ja puolisivistyneet rikkoivat näitä malleja laiskuudellaan, ylempien luokkien ja porvariston elämäntyylin jäljittelyllä, siveettömällä käytöksellään ja pinnallisella oppineisuudellaan. Vaikka osa agraaristen mallien välittämistä arvoista ja normeista säilyi osana työväen malleja, kirjoitukset kertovat myös työväen vastarinnasta ja tarjottujen mallien uudelleentulkinnasta. Työväenlehdissä wrightiläisessä alkuvaiheessa 1880-luvulla sivistyskeskustelun sävy oli maltillista ja työväkeä valistavaa, mutta 1900-luvulle tultaessa kirjoituksissa alkoi korostua luokkataistelun piirteitä. Kirjoitukset tarjosivat välineitä modernisaation, sääty-yhteiskunnan epätasa-arvoisuuden, työolosuhteiden, porvarillisten arvojen, sivistyksen ja opetussisältöjen kritiikkiin. Puoliherrakirjoitukset suunnattiin porvaristoa ja yläluokan sivistyneistöä vastaan, joiden sivistysihanteista työväki pyrki muokkaamaan omien malliensa näköisen.

Asiasanat: puoliherrat, työväenluokka, työväenkulttuuri, sääty-yhteiskunta, sanomalehdet, kognitiivinen kulttuurintutkimus, kulttuuriset mallit, kategoria-analyysi

Keywords: half-gentleman, working class, labour culture, class society, newspapers, cognitive cultural studies, cultural models, category analysis

Johdanto

Artikkelissa käsitellään puoliherroista käytyjä keskusteluja työväen sanomalehdissä 1800- ja 1900-luvun taitteessa. Artikkelin sijoittuu suomalaisen yhteiskunnan murroskohtaan, modernisaation alkuvaiheisiin ja kansalaisyhteiskunnan syntyyn. Teollistuminen, taloudellisen sääntelyn purkaminen ja liikenneverkoston parantuminen liikuttivat työvoimaa uusiin palkkatöihin, koulutusreformit antoivat mahdollisuuksia kehittää yleissivistystä ja kirjallisia taitoja kansakouluissa ja kansanopistoissa. Samalla kunnallishallinnon uudistaminen, kansanliikkeet ja yhdistystoiminta loivat edellytyksiä demokraattiselle kansalaisvaikuttamiselle. (L. Stark 2006, 11–12; Karonen et al. 2021, 312.) Aikakauden aatevirtaukset rakensivat kansakunnan jäsenille uusia ideaaleja ja sosiaalisia identiteettejä. Niiden pohjalta järjestöt, yhdistykset ja kansanliikkeet muokkasivat kansanvalistuksen ja edistysuskon johdattamana Suomea kohti kansalaisyhteiskuntaa, joka huipentui sääty-yhteiskunnan lakkauttamiseen, eduskuntaudistukseen ja kansalaisoikeuksien laajenemiseen. (Alapuro & Stenius 1989; Bergholm 2002, 184–185; L. Stark 2006, 27; Järvenpää 2024, 13.)

Yksi merkittävimmistä liikkeistä oli työväenliike, jonka äänenkannattajaksi syntynyt työväenlehdistö oli keskeisessä osassa työväen identiteetin ja luokkatietoisuuden rakentajana. Työväen asemaa käsiteltiin sanomalehdistössä 1870-luvulta alkaen, jossa työväkeä pyrittiin ohjaamaan valistavilla kirjoituksilla sivistykseen, kristinuskoon ja isänmaallisuuteen, ja torjumaan sosialismin leviämistä Suomeen (Salmelin 1967, 65–65; Salmelin 1970, 1). Maltillista valistustyötä ja sosiaalireformeja ajaneen wrightiläisen alkuvaiheen jälkeen työväenlehtien linja muuttui 1900-luvulle tultaessa radikaalimmaksi. Wrightiläinen valistusohjelma ei onnistunut torjumaan työväestön politisoitumista, vaan työväenliike syrjäytti sosiaaliliberalistisen porvariston, perusti oman puolueen ja alkoi ajamaan sanomalehdissä sosialistista ideologiaa ja luokkataistelua. Lehdissä arvosteltiin yhteiskunnallisia epäkohtia, säätyjen etuoikeuksia ja porvariston arvoja ja vaadittiin äänioikeuden laajentamista sekä parannuksia työoloihin. (Soikkanen 1961, 60, 100, 161; Kunnas 1993, 102; Leino-Kaukiainen 1988, 536, 540; Tommila & Salokangas 1998, 70–71; Kortti 2016, 187; Nygård 1987, 11.) Keskustelut toivat esiin ristiriitoja varhaismodernilta ajalta periytyneiden sääty-yhteiskunnan mallien ja työväen mallien välillä. Ristiriidat näkyivät niin maalaisväestöstä ja työväestä kuin myös herrasväestä ja säätyläisistä erottuneiden “välikategoriaan” jääneiden yksilöiden kritiikkinä (ks. Parikka 1997, 109). Heitä kutsuttiin aikalaiskeskustelussa puoliherroiksi ja puolisivistyneiksi.

Puoliherroilla ja *puolisivistyneillä* viitattiin 1800-luvun kielenkäytössä alempisäätyisiin tai säädyn ulkopuolisiin henkilöihin, jotka yrittivät jäljitellä käytöksellään, pukeutumisellaan tai oppineisuudellaan ylempiä säätyjä (Kajander 2020; Haapala et al. 2021, 247). Puoliherrat ja puolisivistyneet esiintyivät julkisessa keskustelussa jo 1800-luvun puolivälissä, jossa kategoriat toimivat kansalle varoittavana esimerkkinä yläluokan jäljittelystä ja sen turmelevasta vaikutuksesta talonpoikaiselle elämäntavalle (S. Ahonen 2003, 33–36; Kajander 2020). Puoliherrat esiintyivät myös työväenlehdistön keskustelussa, johon osallistuivat niin toimittajat, työväenliikkeen aktiivit kuin heidän valistustyönsä kohteet. Viimeksi mainittujen näkökulma tulee esiin paikalliskirjeissä, jotka antoivat maaseudun ja kaupunkien

kansalle julkisen foorumin arvostella oman yhteisönsä ja laajemminkin yhteiskunnan sosiaalisia epäkohtia ja ongelmia (ks. L. Stark 2013b, 117).

Tutkin artikkelissa, mitä kulttuurisia arvoja puoliherroja koskeneet kategorisoinnit ilmensivät työväenlehdissä ja miten kirjoituksissa rakennettiin työväelle suunnattuja kulttuurisia malleja. Aineisto koostuu kymmenen vuosina 1884–1910 ilmestyneen työväen sanomalehden kirjoituksista (n=113), jotka olen analysoinut kognitiivisen kulttuurin- ja historiantutkimuksen viitekehyksessä kulttuuristen mallien teorialla ja kategoria-analyysin menetelmällä. Tavoitteenani on tuottaa aikalaisnäkökulmiin perustuvaa tietoa työväenluokan mallien syntyprosessista. Työväenlehdet tuovat esiin työväen asenteita ja käsityksiä, joiden avulla hahmotan yhteiskunnan muutoksien, uutuuksien ja aatteiden vastaanottoa (A. Turunen 2011, 52). Artikkelini paikantuu modernisaatiota, koulutusta ja sivistystä käsitteleviin kulttuurien- ja historiantutkimuksiin (esim. L. Stark 2006; Mikkola 2009; Saaritsa & Selin 2016; R. Turunen 2016) sekä työväenlehdistön tutkimukseen (esim. Matikainen 2018; Vahosalmi 2019; Pollari 2021; R. Turunen 2021; ks. myös A. Turunen 2011, 2019). Artikkelini täydentää myös aikaisempia tutkimuksia, joissa puoliherroja on käsitelty osana kansan modernisaatiokokemuksia (Mikkola 2009), työväenliikkeen läpimurtoa hämäläisessä maalaisyhteisössä (Suodenjoki 2010) sekä talonpoikaisia kulttuurisia malleja (Kajander 2020).

Artikkelin teoreettisena lähtöoletuksena on työväen kulttuuristen mallien rakentuminen agraaristen mallien pohjalle, jonka arvot ilmenivät kirjoittajien argumentoinnissa sosialistisen ideologian kautta uudelleen tulkittuina. Folkloristi Satu Apo on huomauttanut, ettei suomalaista työväenkulttuuria ja mentaalista maailmaa voida ymmärtää ilman agraarisen perinnön huomioon ottamista (Apo 1997, 7). Sosialismi, raittiusliike ja kansallisuusaate vaikuttivat keskeisesti työväenluokan arvojen luomiseen, mutta ne eivät synnyttäneet uusia arvoja kulttuurisessa tyhjiössä. Valistustyön kohteet eivät omaksuneet aatteiden sisältöä sellaisenaan, vaan arvojen muutos perustui vakiintuneiden mallien uudelleentulkintaan, kritiikkiin ja muuntamiseen (Quinn & Strauss 1997, 3–4). [1] Puoliherrakirjoitusten kognitiivis-kulttuurinen lukutapa auttaa hahmottamaan sääty-yhteiskunnan mallien perintöä sekä puoliherroja koskevien käsitysten muutoksia osana työväenlehdistön kirjoittajien sosialismiin pohjaavaa argumentaatiota. Otan analyysissä huomioon sekä agraaristen mallien mentaalisen perinnön että työväen luokkatietoisuutta rakentavan ideologisen näkökulman, jotka kulkevat kirjoituksissa kerrostuneena rinnakkain (Salmi-Niklander 2004, 49–50).

Artikkelin aluksi esittelen teoreettisen viitekehysten, aineiston ja menetelmät. Ensimmäisessä aineistoluvussa käsittelyssä ovat työn ja säästäväisyyden mallit, toisessa luvussa kristillissiveellinen malli ja viimeisessä luvussa sivistyneen ja luokkatietoisuuden työläisen mallit. Lukujen teemoja yhteen kokoavana punaisena lankana kulkee sivistyksen kritiikki ja puolustus sekä luokkatietoisuuden luominen, alun perin fennomaanisen liikkeen kehittämän modernin sivistysmallin ja sääty-yhteiskunnan agraaristen mallien ilmeneminen kirjoituksissa sekä niiden muokkaus työväen tarpeita vastaavaksi. Kirjoitukset ilmentävät kulttuurista muutosprosessia, jossa työväenluokkaan samaistuvista toimijoista tulee ylempien luokkien valistuskohdeena olevien objektien sijasta aktiivisia subjekteja (ks. myös Salmi-Niklander 2004;

Rajavuori 2017; R. Turunen 2021), jotka määrittelevät julkisessa keskustelussa työväenluokan intressejä omista kokemuksistaan ja niitä jäsentävistä kulttuurisista malleista käsin.

Teoreettinen viitekehys

Artikkelin teoreettinen viitekehys rakentuu kognitiivisen kulttuurin- (Kajander 2020; Kohonen 2021; E. Stark 2021) ja historian tutkimuksen (Valtonen 2003; Heintz 2011; Dunér 2019) leikkauspisteeseen. Kognitiivisen lähestymistavan keskiössä ovat ihmisten kollektiiviset ajattelutavat sekä niiden kulttuuriset representaatiot, joihin myös sanomalehtikirjoitukset kuuluvat. Kulttuuri määrittyy tästä näkökulmasta tiedoksi, jota ihmiset tarvitsevat voidakseen toimia yhteisöjen 'pelisääntöjen' mukaan erilaisissa toimintaympäristöissä ja arkielämässään (Kamppinen 2017, 145). Sanomalehtikirjoitusten kielenkäyttö on osa kirjoittajien kognitiivista toimintaa, päättelyä ja tulkintaa, joka perustuu kirjoittajien mentaalisiin representaatioihin heidän tekemistään havainnoista, ja välittyy eteenpäin kirjoitusten kautta julkisina representaatioina (vrt. Korhonen 2001, 53). Teksteissä ilmenevä kulttuurinen tieto ja ideologiat ovat osa intersubjektiivisesti jaettua sosiaalista kognitiota, jota kirjoittajat jäsentävät ihmisiä, asioita ja ilmiöitä koskevien kategorisointiensa avulla (van Dijk 2022, 140; Brubaker 2013, 41).

Sanomalehtikirjoitusten tulkinta perustuu artikkelissani kulttuuristen mallien teorialle. Kulttuuriset mallit ovat skemaattisia tietorakenteita, jotka ilmaisevat kollektiivisia arvoja ja normeja puheen, toiminnan ja artefaktien välityksellä. Ne toimivat yksilöille ajattelun ja toiminnan resursseina välittämällä käyttäytymismalleja ja antamalla vastaanottajalle moraalisia ohjeita 'hyvään' elämään yhteisön jäsenenä. (Kamppinen 2017, 143–144; ks. myös Valtonen 2004, 16–17.) Sanomalehdet ovat esimerkki välineestä, jolla mallien mukaisia arvoja ja normeja voitiin levittää laajemman yleisön tietoisuuteen. Kulttuurisia malleja käytetään kirjoituksissa myös välikappaleina eri ryhmien välisessä hegemonisessa valtakamppailussa, tässä tapauksessa erityisesti porvarillisten ja työväen arvojen välillä. Niiden avulla kirjoittajat kysyvät ja kyseenalaistavat, antavat suosituksia sekä kontrolloivat ja manipuloivat lukijoitaan (Shore 1998, 13, 35). Samalla kirjoittajat luokittelevat ihmisiä sosiaalisiin kategorioihin ja määrittelevät kategorisointien avulla käsityksiä 'hyvästä' työläisestä. Jotta yksilöt saataisiin omaksumaan ideologian sisältö ja sen käsitykset ihmisryhmien 'ominaisuuksista', arvoista ja normeista, aatteiden kannattajien on ensin kohdattava yhteisöjen vakiintuneet kognitiiviset skeemat, muokattava niiden sisältöä uusia malleja vastaavaksi tai pyrkiä syrjäyttämään ne kokonaan. (Shore 2012, 89–90; Vike 2011, 379; Bloch 1989, 129.)

Antropologi Bradd Shore on esittänyt kognitiiviseen näkökulmaan perustuvan jaottelun *deskriptiivisiin* ja *preskriptiivisiin* malleihin, jota sovellan puoliherrakirjoitusten ja työväen kulttuuristen mallien analyysiin. Deskriptiiviset mallit kuvaavat todellisuutta sellaisena, kun se näyttäytyy havainnoitsijalle hänen mentaalisen mallinsa valossa. Preskriptiiviset mallit ovat puolestaan todellisuutta koskevia malleja, joita luodaan toivottavaa tulevaisuutta varten. (Shore 1998, 16–17.) Tässä artikkelissa tutkin sekä kulttuuristen mallien vastaanottoa (deskriptiiviset mallit) että niiden tuottamista (preskriptiiviset mallit). Säätö-yhteiskunnan arvoja kuvaavat deskriptiiviset mallit ja

niiden kritiikki ovat pohjana preskriptiivisille malleille, joilla kirjoittajat pyrkivät luomaan sosialismiin perustuvaa tulevaisuutta työväelle.

Aineisto ja menetelmät

Aineisto koostuu kymmenen eri työväen sanomalehden kirjoituksista vuosilta 1884–1910, jotka olen kerännyt Kansalliskirjaston digitaalisesta arkistosta. Käytin apuna nettisivun hakupalvelua ja etsin puoliherraja käsitelleet kirjoitukset hakusanoilla puoliherr*, puolisiv*, halvher* ja halvciiv*. Ne ajanjaksona ilmestyneet työväen sanomalehdet, jotka eivät sisältäneet puoliherrakirjoituksia (esim. *Arbetaren-Työmies*, *Keski-Suomen Sosialisti*, *Nuorsosialisti* ja *Yhdenvertaisuus*) rajautuivat aineistosta automaattisesti pois. Suoritin lopullisen rajauksen 33 sanomalehdestä. Kun uudet sanomalehdet eivät enää tuoneet oleellista lisäarvoa aiempiin löydöksiin, vaan toistivat samoja teemoja, katsoin teoreettisen saturaatiopisteen saavutetuksi ja lopetin aineistonkeruun (Eskola & Suoranta 2014, 63). Aineistokorpus koostuu 113 kirjoituksesta, joissa puoliherrat mainitaan 42 kirjoituksessa ja puolisivistyneet 71 kirjoituksessa. Aineiston sanomalehdet ovat *Suupohjan Työmies* (1883–1885), Vaasa (4 kirjoitusta), *Työmies* (1895–1918), Helsinki (52), *Kansan Lehti* (1898–1918), Tampere (24), *Länsisuomen Työmies* (1898–1906), Turku (10), *Itä-Suomen Työmies* (1899–1900), Kotka (1), *Arbetaren* (1900–1907), Helsinki (3), *Työ* (1904–1918), Viipuri (8), *Työläinen* (1906–1916), Porvoo (2), *Sorretun Voima* (1906–1918), Jyväskylä (4) ja *Savon Työmies* (1906–1918), Kuopio (5). Tarkempi kirjoitusten lehtikohtainen määrällinen jakauma ilmenee oheisesta taulukosta (Taulukko 1.)

Taulukko 1. Aineistokorpuksen määrällinen jakauma.

Sanomalehti	Puoliherrat	Puolisivistyneet	Yhteensä
<i>Arbetaren</i>	0	3	3
<i>Itä-Suomen Työmies</i>	0	1	1
<i>Kansan Lehti</i>	10	14	24
<i>Länsi-Suomen Työmies</i>	2	8	10
<i>Savon Työmies</i>	2	3	5
<i>Sorretun Voima</i>	2	2	4
<i>Suupohjan Työmies</i>	0	4	4
<i>Työ</i>	4	4	8
<i>Työläinen</i>	1	1	2
<i>Työmies</i>	21	31	52
Yhteensä	42	71	113

Aineiston aikarajaus alkaa ensimmäisen työväenlehden ilmestymisestä ja päättyy vuoteen 1910, jolloin sääty-yhteiskunta oli muodollisesti lakkautettu vuoden 1906 eduskuntaudistuksen jälkeen. Varsinaisen työväenlehdistön synty ajoitetaan tyypillisesti vuonna 1895 toimintansa aloittaneeseen helsinkiläiseen *Työmies* -lehteen (Leino-Kaukiainen 1988, 536), joka löytyy myös tämän artikkelin aineistosta ja sisältää kaikista lehdistä eniten puoliherraja käsitteleviä kirjoituksia (48 %). Olen sisällyttänyt aineistooni myös vuosina 1883–1885 Vaasassa ilmestyneen wrighttiläisen työväenlehden *Suupohjan Työmiehen*, joka pyrki vaikuttamaan työväen arvoihin

valistustyöllä porvarististen arvojen pohjalta. Lisäksi olen huomionnut ruotsinkielisen työväenlehdistön, jossa puoliherrakeskusteluja käytiin vuosina 1900–1907 toimineessa helsinkiläisessä *Arbetaren* -lehdessä. Kirjoitusten kronologinen tarkastelu osoittaa puoliherrakirjoitusten lukumäärän lisääntymisen 1900-luvulle tultaessa. Wrightiläisen *Suupohjan Työmiehen* (4 kpl, 3,5 % aineiston kirjoituksista) jälkeen vuosina 1896–1900 julkaistiin 17 puoliherrakirjoitusta (15 %) ja seuraavan viiden vuoden aikana 30 kirjoitusta (26,5 %). Suurin osa kirjoituksista (62 kpl, 55 %) sijoittuu suurlakon ja viimeisten säätyvaltiopäivien jälkeisiin vuosiin 1906–1910. Kirjoitusten lukumäärän kasvu selittyy uusien työväenlehtien perustamisella, levikin kasvulla ja työväenliikkeen leviämällä suurimmista kaupungeista maakuntiin (Tommila & Salokangas 1998, 72, 122).

Aineisto sisältää pääkirjoituksia, paikallisuutisia, artikkeleita, kirja-arvosteluita, kertomuksia, pakinoita sekä maaseudulta ja kaupungeista lähetettyjä kirjeitä. Kaikki aineiston lehdet suunnattiin ensisijaisesti työväelle ja pyrkivät edistämään sen asiaa kirjoittamalla työväenliikettä koskevista asioista. Kulttuurien tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostava näkökulma lehdistöön löytyy aatteen “ruohonjuuritasolta”, jonka vuoksi olen valikoinut aineistoon erityisesti lukijakirjeitä sisältäviä lehtiä. Niiden kautta työväenluokan arvojen rakentumista on mahdollista hahmottaa myös työväenliikkeen kohteiden näkökulmasta ja saada työväestä tulevien kirjoittajien omia tulkintoja heidän viiteryhmänsä koskeneista malleista (ks. myös Kokko 2023, 90–91; Fingerroos et al. 2015).

Analysoin aineiston kategoria-analyysin menetelmällä (Kajander & Tuovinen 2022; Jokinen et al. 2012). Jäljitin työväen kulttuurisia malleja kirjoittajien kielenkäytön perusteella, jolla he määrittelevät käyttämiensä kategorioiden sisältöä. Vaikka kieli on keskeisessä roolissa kirjoittajien kokemusten jäsentäjänä ja kategorioiden rakentumisessa (esim. Kokko 2019, 119), kategoriat ovat samalla osa havaitsemisen ja informaation käsittelyä ohjaavan ihmismielen tuotteita. Tällöin kategorisoinnit voidaan ymmärtää kielellisen toiminnan lisäksi mielen toiminnaksi, jotka saavat sisältönsä yhteiskunnassa vaikuttavista laajemmista kulttuurisista skeemoista (Ketola 2017, 269). Tarkastelen puoliherroja sosiaalisena kategoriana, jonka jäsenyys rakentuu kirjoittajien päättelyssä ja argumentaatioissa kulttuuristen ja mentaalisten mallien pohjalle (vrt. Pöytä 1997, 22–23).

Mentaliteettien ja maailmankuvien tavoin kulttuuriset mallit eivät “sijaitse” valmiina aineistossa (Manninen 1989, 71), vaan ne päätellään johtolankojen, kuten toistuvien ilmaisujen, metaforien, avainsanojen ja kategorisointien perusteella, joilla kartoitetaan lehdistössä useamman kirjoittajan ja heidän kuvaamiensa yhteisöjen jakamia merkityksiä (Quinn 2005, 44; Salmi-Niklander 2004, 84). Juuri kategoriat ja kategorisoinnit ovat avain kulttuurin vallitsevien ajattelutapojen aikaistulkintojen jäljittämässä (Dunér 2019, 23). Kulttuuriset mallit tulevat julkisessa keskustelussa näkyväksi implisiittisten vihjeiden avulla, kun joku yhteisön jäsenistä – tässä tapauksessa puoliherra tai puolisivistynyt – on toiminut kirjoittajan mielestä vastoin kulttuurisia normeja. Tällöin mallit voidaan päätellä rikottujen normien vastakohtien perusteella. Jos esimerkiksi puoliherroja arvostellaan kirjoituksissa siveettömyydestä, ne toimivat johtolankoina siveellisyyden mallien jäljittämiseen. Annan analyysiluvuissa näytteitä avainkirjoituksista, joissa havaitsemani kulttuuriset mallit

muotoillaan eksplisiittisesti. Aluksi käsittelyssä on työteliään ja säästäväisen työläisen malli.

Työteliäs ja säästäväinen työläinen

Raskaan fyysisen työn tekeminen ja säästäväisyys olivat agraari-Suomen talonpoikaisissa työyhteisöissä keskeisiä arvoja ja laiskuutta halveksittiin yleisesti (E. Stark 2014, 41–42). Työn ja säästäväisyyden arvot määrittyivät 1800-luvun kuluessa myös nousevan porvariston keskiluokkaisiksi hyveiksi (Anttila & Räsänen 1987, 39). Kansalaisjärjestöillä oli merkittävä osa keskiluokkaisten ja taloudellisten työväen mallien määrittelyssä. Raittiusliikettä tutkineen Irma Sulkusen mukaan miehen mallina oli raitis, ahkera, säästäväinen ja perheestään taloudellisesti vastuussa oleva kansalainen, naisten puolestaan tuli olla hoivaavia, äidillisiä ja taloudellisia kodista huolehtivia kansalaisia (Sulkunen 2003, 424). Vanha agraarinen työnteon perintö kulkeutui myös tehdasyhteisöihin, joissa patruunat ja työnjohtajat toimivat paternalistisen, alaisiaan holhoavan isännän roolissa (Kaihovirta 2014, 18; Alestalo 1977, 106; ks. myös Haapala 1986, 100). Varhainen esimerkki tästä on James Finlayson. Hänen filantrooppinen toimintansa näkyi Tampereen puuvillatehtaassa, jonka yhteyteen perustettiin sairaala, kirkko ja koulu (Kaarninen 2007, 237).

Paternalistisen tehtaanjohtajan ideaali ilmenee tamperelaisessa *Kansan Lehdessä* 11.11.1899 ilmestyneessä kirjeessä Hämeenkoskelta. Työväenliikettä kannattava nimimerkki ”Santeri” kirjoittaa paikkakunnalla vierailevasta ”matkamiehestä”, joka keskustelee paikkakuntalaisten kanssa Hämeenkosken työväen arjesta. Paikallisten mukaan verkatehtaan isäntä on, ”kaikin puolin hyvä ja kunnollinen, harrastaa työväen parasta, suree heidän surujaan ja iloitsee heidän iloitessaan”, jonka lisäksi työväki saa tehtaalta oman asunnon ja hyvän palkan. Kirjoittajan mukaan maitoa ja voita ei ollut juurikaan saatavissa, ”joten rahat siinäkin suhteessa säästyvät”, leipä puolestaan tulee halvaksi, kun sen teki itse. Työpäivät tehtaassa kestivät 12 tuntia, jonka hyvänä puolena oli se, ettei työmiehillä ollut aikaa juopotteluun vapaa-aikanaan. ”Santerin” argumentoinnissa korostuvat näin työnteon ideaalin lisäksi säästäväisyyden ja raittiuden ideaalit, jotka olivat myös keskeisiä talonpoikaisväestön kulttuuristen mallien määrittäjiä (Vilkuna 2015, 58; Kajander 2020, 87–91). Kirjoittaja käyttää myös matkamiestä esimerkkinä työväen sivistyspyrkimyksistä.

Mikä werraton lähimmäisen rakkaus!” sanoi reissumies. Muualla maailmassa ne isännät waan ylentää työpalkkoja ja lyhentävät työpäivän pituutta, jonkatähden työmiehet heitä wihaawatkin. Kun työmiehille tulee paljon wapaata aikaa, rientävät toiset heistä oppikursseihin, toiset raittiusseurojen ja wieläpä työväenyhdistystenkin kokouksiin. Niissä he siwistyvät, oppiwat, joten lopulta ei ole kowin suurta eroa siwistyneen työmiehen ja puolisiwistyneen työnantajan wälillä. Näin wähitellen maailma muuttuu. Kun toiselle puolelle asetetaan oppinut, toiselle taas weltostunut ja suuren rahapussiin painosta wäsynyt herrasmies, niin woi helposti arwata, kumpi woiton wie. (Santeri. 11.11.1899 ”Kirje Hämeenkoskelta” *Kansan Lehti* no 107.)

Sivistystä itse kannattava “Santeri” ironisoi “reissumiehen” suuhun laitetulla kerronnallaan vanhakantaisia käsityksiä työväen sivistyksen vastustamisesta sekä alleviivaa kategorisella vastakkainasettelulla työväen hyveellisiä arvoja suhteessa “herrojen” paheisiin. “Työmiehen” kognitiivista prototyyppiä eli “tyypillisintä” jäsentä (Pöysä 1997, 23; Kajander & Tuovinen 363–364) edustaa ahkera työntekijä, kun taas “velttous” yhdistyy “herrasmiehen” kategoriseksi ominaisuudeksi. “Santerin” ajamassa modernissa työmiehen mallissa työmies on ahkera työntekijä ja sivistystä vapaa-ajalla kartuttava oppija, joka on myös kiinnostunut työväen järjestötoiminnasta.

Ahkeruutta ja työntekoa korostavat arvot toistuvat helsinkiläisessä *Työmieheissä* heinäkuun 25. päivänä 1901 ilmestyneessä paikalliskirjeessä Sortavalasta. Nimimerkki “-ai-” luo ideaalikuvaan ahkerasta ”työmiesjoukosta” ja ”työtä pelkäämättömästä kansanluokasta”, joka turvaa toimeentulonsa heinänteossa kesän paahtavassa kuumuudessa. ”Herrojen” aika kuluu puolestaan saariston kesähuviloilla kalastuksessa tai etelän maiden kylpylöissä. Kirjoittaja jatkaa työmiesten ja herrojen vastakkainasettelua osoittamalla ryhmien välisen taloudellisen epätasa-arvon. ”Herran palkka on niin suuri, että kannattaa herrastella” kun taas ”työmies saa tehdä työtä niin kauan kuin jaksaa ja jos ei jaksakaan, joutuu vihdoinkin kunnan hoitoon”. Kirjoittaja tuo lisäksi esiin kaupunkiin perustetun työväenasunto-osakeyhtiön epäkohdan. Köyhimmällä työväellä ei ole varaa 500 markan osakemaksuun, jonka vuoksi hanke näyttääytyy “herrojen ja puoliherrojen” puuhasteluna. [2]

1800-luvun sääty-yhteiskunnan hierarkkiset mallit eivät olleet joustavia sosiaaliseen nousuun pyrkijöille. Herrojen matkiminen koulutuksessa, pukeutumisessa ja käytöksessä oli kansan silmissä halveksittavaa. (Mikkola 2006, 178.) Säätyrajoja ylittäneet nousukkaat saivat kritiikkiä myös työväenlehdissä, jossa arvostelun kohteeksi joutuivat muun muassa yläluokan pukeutumisesta matkineet talonpojat [3], pikkuvirkamiehet [4] sekä keskiluokkaisen elämäntyylin koulunkäynnin myötä omaksuneet ”puolisivistyneet” [5]. Myös työväen sisällä löytyi puoliherrojen rajatapauksia. Esimerkiksi rautatiealaisilla oli korkeampi yhteiskunnallinen asema ja palkka kuin teollisuuden parissa toimineilla työläisillä, jonka vuoksi aikalaiset samaistivat heidät säätyläisiin (Apunen 1987, 73). Kohonnut asema näyttääytyi aikalaisten silmissä aiemman säädyn tai luokan hyljeksimiseltä, herrastelulta ja nousukkuudelta (Suodenjoki 2010, 162). Työväenlehdissä kritiikkiä saivat myös työväenliitot ja yhdistykset, joiden johtoportasta kirjoittajat löysivät työväenluokan ja aatteen hyljänneitä, ”herrojen” ja ”kapitalistien” kanssa yhteistyötä tekeviä puoliherroja ja ”puoliherrakoplia” Suomen koneenkäyttäjähdistyksestä [6], Suomalaisesta Työväenliitosta [7] sekä Hämeenlinnan työväenyhdistyksestä [8].

Puoliherrojen rajatapauksina näyttääytyivät myös kirjatyöntekijät eli ”kirjaltajat”, joista nimimerkki ”Kolistaja” Turusta kirjoittaa toukokuun 21. päivänä 1904 ilmestyneessä turkulaisessa *Länsisuomen Työmieheissä* sekä kriittiseen että ymmärtävään sävyyn. “Kolistajan” mukaan kirjaltajat ovat ”palkkojensa ja muunkin asemansa puolesta työläisluokan aatelia”, mutta ”pysyneet jotenkin vieraana sosiaalidemokraattiselle toiminnalle.” Vaikka kirjaltajan työ oli kirjoittajan mukaan epäterveellistä, ja sisälsi paljon yötöitä, se antoi muihin työläisiin verrattuna paremman palkan ja mahdollisuuden sivistyä. Kirjoittaja tekee määritelmän kirjaltajien yhteiskunnallisesta asemasta samaistamalla heidät puoliherroiksi.

Paikoin heille tosin on myönnetty tuo valtiollinen äänioikeus, mutta tosin paikoin taas ei. Sekin oikeus, kuten ainakin porvarillisilla. Ei sillä nykyisen äänioikeusjärjestelmän ollessa omia etuja voi valvoa. Siinä ne edut mitä kirjaltajilla on enemmän, kuin muulla työläisluokalla. Ei se edellytä, että heidän pitäisi pysyä häilyväenä puoliherraskaisluokkana, niin kuin suuremmaksi osaksi näihin asti ovat olleet. (Kolistaja. ”Kirje Turusta.” 21.5.1905 *Länsisuomen Työmies* no 59.)

Kategorisointien avulla yhteisön jäseniä voidaan vastuuttaa ryhmään kuulumisesta ja ohjata heitä mallien mukaisiin normeihin (Brubaker 2013, 245; Kajander & Tuovinen 2022, 368–369). ”Kolistajan” argumentoinnissa kirjatyöntekijöitä ojennetaan ”häilyvän puoliherraskaisluokan” jäsenyydestä, jonka merkkejä ovat työläisiä parempi palkka, sivistymisen mahdollisuus ja osittainen äänioikeus. Kirjatyöntekijöitä muistutetaan ”muuhun työläisluokkaan” kuulumisesta sekä ”vieraaksi” muodostuneen ”sosialidemokraattisen toiminnan” tärkeydestä. Sitä kautta työväki voi valvoa paremmin ”omia etujaan”, johon kuuluu tasa-arvoisen äänioikeuden saaminen. Kirjoituksessa on huomattavissa merkkejä yleisemmästä työväen luokkatietoisuuden herättämisestä. Tämä muistuttaa Kari Teräksen määrittelemää ”modernin kunnollisen palkkatyöläisen” ihannetta. Aikakauden hyvän työläisen ideaaliin kuului kurinalaisuus, järjestäytyminen ja kuuluminen johonkin työväen etuja ajavaan organisaatioon. (Teräs 2001, 215.)

Pejoratiivisesta luonteestaan johtuen puoliherraksi identifioituminen julkisessa keskustelussa oli ymmärrettävästi harvinaista. Kiinnostavan poikkeuksen antaa Otto Ville-Kuusinen, joka kirjoitti 5.5.1908 *Työmies* -lehteen Sosialidemokraattisen Puolueen ehdokasasettelusta ja asemoi itsensä humoristisesti puoliherraksi. Kuusinen kertoo kirjoituksessaan luottamuksen saamisen tärkeydestä, jotta työväki saataisiin äänestämään sopivia, luotettavia, puolueen toimintaan sitoutuneita ja työläisten asiaa ajavia ehdokkaita, Kuusinen pitää tärkeänä, ettei ehdokkaita valita vain siksi, että ehdokas olisi opettaja, ylioppilas, maisteri tai muuten ”kouluja käynyt herra”, jotka syrjäyttävät ”luotettavia, ansioituneita ja erinomaisen kykenewiä työläistowereita”.

Me sosialistiset puoliherrat tarwitsemme näet edeltäpäin wankkaa puhwaamista, ennenkuin sosialidemokraattiseen puolueeseen kuuluwa työwäki ymmärtää walita meitä ehdokkaikseen. [--] Sillä onhan selwää, että meitä ei panna ehdokkaiksi puolueansioitten eikä sosialidemokraattisen siwistyksen perusteella, waan meidän erikoisen herrassocialistisuutemme ja porwarillisen herrassiwistyksemme nojalla. (O.W. Kuusinen ”Wielä wähän puhwausta” 5.5.1908 *Työmies* no 102.)

Toinen vastaava tapaus on Kuusisen työsuojelulakia kommentoiva puhe eduskunnan täysistunnossa, joka referoitiin viipurilaiseen *Työ* -lehteen 10.11.1909. Kuusinen määritteli itsensä jälleen itseironisesti ”puoliherrasmieheksi”, joka ei kokemuksensa puolesta voinut eläytyä työväensuojelulakia koskevien henkilöiden asemaan. ”Täytyy olla itse ruumiillinen työntekijä, ennen kuin tietää, mitä tällainen asia työntekijöille merkitsee.” [9] Kuusisen argumentointi on hyvä osoitus työtä korostavien mallien arvostuksesta, mutta myös skeptisyydestä porvarillista sivistystä kohtaan. Eduskunta

edusti vielä alkuvaiheessaan osalle työläisistä ”herralaitosta”, jonka työväkeä edustamaan valittujen ehdokkaiden joukossa oli koulutettuja henkilöitä.

Työväenlehdistön kasvaessa myös äänensävy alkoi kovenemaan. Luokkatietoisuuden herättäminen ilmeni yhteiskuntakritiikkinä ja eri ryhmien vastakkainasetteluna. (Salmelin 1967, 277–278.) Työväenlehtien puoliherroja ja työväen työoloja käsittelevissä kirjoituksissa tämä näkyi kapitalistisen yhteiskunnan ja porvariston kritiikkinä sekä parempien työolojen, ääni- ja lakko-oikeuden puolustamisena [10]. ”Hakoäijä” Luopioisista kritisoi *Kansan Lehdessä* 23.11.1910 kapitalismia siitä, että paikkakunnalle ilmestyi ”laiskoja vetelehtijöitä”. Samalla hän puolustautui ”porvareiden” syytöksiltä, joiden mukaan työläisten laiskottelu ja raaistuminen johtuivat sosialismista. Kirjoittajan mukaan sosialismi edisti työläisten tietoisuutta varojen kartuttamisesta, joka ei onnistunut ilman ahkeraa työntekoa. ”Raaistuminen” eli siveettömyys oli puolestaan ehkäistävässä, mikäli työvälle taattiin oikeus kartuttaa tietoa. ”Hakoäijä” tehostaa argumentointiaan antamalla esimerkkejä paikkakunnan käytöksestä.

Kalmariinisiwistyksestä täällä myös saadaan tuon tostakin uusia näytteitä. Warsinkin kunnostautuu tässä ”ahkeroimisessa” muutamat kirkonkylän puolisivistyneet pannen toimeen vähän väliä hauskoja paitti näytöksiä, eläinrääkkäyksiä, naapuri uhkauksia ja wieläpä perheskandaaleja y.m. Mutta heillä on heidän moraalinsa ja mitäs minä siitä! (Hakoäijä. ”Luopioisista” 23.11.1910 *Kansan Lehti* no 272.)

”Hakoäijän” argumentointi on tyypillinen esimerkki kategorisointien avulla tapahtuvasta sosiaalisen identiteetin rakentamisesta. Kirjoituksessa ”meidän” kategoria (työläiset, sosialistit) ja sen arvot (ahkera työnteko, siveellisyys) rakentuvat dialektisessa suhteessa ”muihin” (puolisivistyneisiin) ja identiteettiä ulkoapäin uhkaaviin määrittelijöihin (porvareihin) (Jenkins 2008, 55, 59). ”Puolisivistyneet” toimivat esimerkkinä siveettömyydestä (eläinrääkkäyksistä, uhkailusta, perheskandaaleista), jonka hyveelliseksi vastinpariksi asettuu sivistys ja sen edistäminen (tietojen kartuttaminen). Työnteon ja sivistysmallin yhteensovittaminen oli osoittautunut haasteelliseksi jo talonpoikaisessa lehdistössä (Kokko 2016; Kajander 2020). Lisähaasteen antoi myös seuraavaksi käsiteltävä kristillisyyden yhteensovittaminen työväen sivistykseen ja sosialistisiin arvoihin.

Kristillissiveellinen työläinen

Tarmo Kunnas on luonnehtinut 1800-luvun lopun Suomen työväestöä ”snellmanilaisen kuuliaiseksi ja kristillisen nöyräksi”. Sosialismin kannattajien tuli huomioida työväen malleihin oleellisesti vaikuttaneet, sääty-yhteiskunnasta perityt luterilaiskristilliset arvot. Tämän vuoksi vuoden 1899 Turun puoluekokouksen puolueohjelma laadittiin niin, ettei se loukannut kristittyjen työläisten arvoja. (Kunnas 1993, 102.) Neljä vuotta myöhemmin 1903 Forssassa pidetty sosiaalidemokraattien kokous synnytti kuitenkin Pirjo Markkolan mukaan ristiriitaisia ajatuksia. Kokouksen vaatimus kirkon ja valtion erottamisesta, uskonnon julistamisesta yksityisasiaksi ja uskonnonopetuksen lakkauttamisesta kouluissa koettiin uskonnonvastaisiksi. Tampereelle perustettiinkin vuonna 1905 Kristillinen työväenyhdistys vastavetona työväen materialistiselle

politiikalle ja vuotta myöhemmin 1906 Suomen Kristillinen Työväenliitto. (Markkola 2022, 25.)

Kristilliset arvot näkyvät myös wrightiläistä valistusta ajamaan perustetun työväenlehden, vaasalaisen *Suupohjan Työmiehen* sisällössä. Lehden on kuvattu ajaneen ”sosiaalista fennomaniaa eli eräänlaista työväenfennomaniaa” (Landgren 1988, 331). Tämä näkyy lehden näytenumeron ohjelmajulistuksessa, jossa se kertoo pyrkivänsä herättämään lukijoissa hengellistä ja aineellista itsetuntoa sekä isänmaanrakkautta [11]. Wrightiläinen liike uskoi sivistykseen työväen sosiaalisten ongelmien poistajana, elinolojen parantajana ja poliittisen radikalisoitumisen estäjänä (Haapala 1999, 213; Koski 2011, 165). Edistysusko ilmenee *Suupohjan Työmiehen* elokuun 14. päivänä 1884 julkaistussa kirjoituksessa ”Muutama sana kansansivistyksestä”, jossa se pyrki torjumaan sivistykseen kohdistuneita pelkoja.

Useat aikamme walistuneet miehet owat toisinaan peljänneet nousevaa kansansivistystä, perustaen epäluulonsa siihen, että se ennen pitkää woisi ruweta mullistamaan yhteiskunnallisia oloja. Eräs oppinut mies on tästä asiasta lausunut: ”Parempi on siwistymättömyys kuin puolisiwistys”. Mutta jos tahtoisimme siten ymmärtää asiaa, niin silloin tulisi ihmiskunnan aina seisoa alkuperäisellä asteellaan ja semmoinen ei luojan tarkoitus suinkaan ole ollut. Kaikilla yhteiskunnan jäsenillä tulee olla yhtäläinen oikeus tiedon ja siwistyksen saawuttamiseen, ehkä monet seikat estävät yksityistä taistellessaan korkeamman siwistyksen puolesta. (”Muutama sana kansansiwistyksestä” 14.8.1884 *Suupohjan Työmies* no 33.)

Kirjoituksessa on huomattavissa moderni sivistysmalli (Kokko 2016, 140; Kajander 2020, 108). Kansansivistyksen ei enää katsottu olevan vaarallista, vaan osa ”luojan tarkoitusta”, jolla ihminen voitiin saattaa yleissivistävän opetuksen avulla pois raa’asta alkutilastaan. 1800-luvun puolivälin kansanomaisen ajattelun muuttumista tutkineen Heikki Kokon mukaan moderni sivistyskäsitelmä pyrki sovittamaan yhteen hengellisen ja maallisen kehityksen, jolloin sivistys merkitsi turmeltuneen eli perisyntisen ihmisen edistymistä parempaa kohti jo hänen elämässään, ei vasta tuonpuoleisessa (Kokko 2019, 120–124). Kirjoitus kytkeytyy samalla laajempaan kysymykseen yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta ja tasa-arvosta. Sivistyneistön toiveissa oli, että oppivelvollisuus takaisi tasa-arvoisen oikeuden koulutukseen ja kohentaisi työväestön ja yhteiskunnan köyhimpien jäsenten taloudellista tilannetta. Kansallisen liikkeen näkemyksissä koulutus turvaisi myös yhteiskuntarauhan estämällä vallankumousoppien ja sosialismin leviämisen. (Tuomaala 2011, 108.)

Suupohjan Työmiehesä esiintyi kuitenkin huolia maallistumisesta ja kristinuskon asemasta. Syyskuun 18. päivänä 1885 ilmestyneessä kirjoituksessa uutisoidaan Vaasassa pidetystä Turun arkkihiippakunnan pappiskokouksesta, jossa keskusteltiin uskonnon ja tieteen suhteesta. Kokouksen avajaispuheen pitänyt Turun arkkipiispa Torsten Thure Renvall esitti huolensa uskonnottomuuden ja vapaa-ajattelun leviämisestä skandinaavisissa maissa, koulujen opetusaineiden maallistumisesta sekä yliopistossa vaikuttavien tieteilijöiden horjumisesta kristinuskossaan. Renvallin tulkinnassa kristillisen uskonnon totuuksista luopuminen oli merkki ”viimeisistä

ajoista” ja uudesta pakanallisuudesta. ”Todellinen tiede” nojautui uskontoon, kun taas ”puolisivistyneet” omaksuivat yliopistoissa tieteellistä tietoa tuntematta tiedon todellista ”jumalallista” alkuperää. Renvall vaati puheenvuoronsa lopuksi, että pappien tulee vastustaa vapaa-ajattelua sekä kirkon ja valtion erottamista ja poistaa niitä ajavat lahkolaiset luterilaisesta kirkosta. [12]

Argumenteissa esiinnousseet maallistumisen kritiikit olivat nousseet koulutuskeskustelussa esiin jo 1800-luvun puolivälissä. Työtä tekevän kansanosan luku- ja kirjoitustaitojen opettaminen oli perinteisesti keskitetty uskonnollisen sisällön omaksumista varten. Koulutuksen ajateltiin johtavan turhaan puolisivistykseen, säätyrajoja ylittävään puoliherruuteen ja pahimmillaan jopa uskonnon hylkäämiseen. (Varpio 2002, 39; Lahtinen 2006, 152–154; Mikkola 2009, 266; Suodenjoki 2010, 70; Kajander 2020, 174–175). Koulutuskäsitykset alkoivat kuitenkin muuttua 1800-luvun loppupuolelle tultaessa. Saara Tuomaalan mukaan kansakoulut välittivät 1890-luvun loppupuolella sivistyneistön porvarillista ja keskiluokkaista ihannetta, jonka pohja oli Snellmanin ja Cygnaeuksen perheteorioissa. Lapsia pyrittiin kasvattamaan perisyynnin sijasta siveellisiksi ja moraalisisiksi olennoiksi. (Tuomaala 2004, 83.)

Työväenlehdissä on havaittavissa samankaltaisia ihanteita. Tämä ilmenee ”A.B.M:n” eli August Bernhard Mäkelän (Hirvonen 2000, 533) kirjoituksessa *Työmieheen* 25.5.1901, jossa hän määrittelee ”kansallishyveiksi” rehellisyyden, siveellisyyden ja uskonnollisuuden. Nämä hyveet eivät kuitenkaan vastanneet hänen arkikokemustaan. Mäkelä kertoo työnhaussa kulkeneiden työmiesten ja naisten epäystävällisestä kohtelusta maaseudulla. Epäluottamus näkyi siinäkin, että Etelä-Suomessa työväeltä vaadittiin tyypillisesti matkapassi ennen yösjän antamista. Tämän jälkeen Mäkelä vertaa työväen käytöstä suhteessa herroihin ja puoliherroihin.

Yleisesti ei työväenluokkaa sowi moittia tämääntapaisesta epärehellisyydestä waan on työväki tässä niinkuin monessa muussa asiassakin joutunut kärsimään herrojen – oikeammin ehkä puoliherrojen – synneistä. Sillä sangen tawallisia owat sanomalehdistä myös uutiset kaikenlaisten puoliwillaisten herrasmiesten petkutuksista maaseuduilla.

[--] Jos kerran ei herrapukuisiinkaan kulkijoihin woi luottaa, niin mitä sitte työmieheen, ajattelee maalainen. Heidän pitäisi ajatella, että herrat ja puoliherrat owat aina epäiltäwiä tuttauuuksia, mutta työwaatteissa sentään usein kulkee rehellinen mies. Kaiketi kokemus aikaa woittaen opettaakin ajattelemaan tähän suuntaan. (A.B.M. [= A.B. Mäkelä] ”Suomalainen vierasvaraisuus” 25.5.1901 *Työmies* no 120.)

Mäkelä luo kategorisen dikotomian, jossa omaa sisäryhmä (työväki) edustaa rehellisyyttä ja ulkoryhmä (herrat ja puoliherrat) epärehellisyyttä. Kysymys on idealisaatiosta, jossa oma ryhmä näyttäytyy positiivisessa valossa suhteessa vieraiden ryhmien negatiivisiin stereotyyppioihin (Pöysä 1997, 28). Argumentoinnissa käytettävät mallit muistuttavat hyvien tapojen noudattamisesta ja rehellisyydestä, jotka määrittivät myös talonpoikaisia kristillissiveellisiä kulttuurisia malleja (ks. Kajander 2020, 79–83). Puoliherra-kategorian käyttö julkisuudessa oli retorinen keino osoittaa yhteiskunnallisia epäkohtia kertomalla ylempien säätyjen ja virkamiesten huonosta käytöksestä ja siveettömästä elämäntyylistä (ks. myös Vuorinen 2005, 254). Kritiikin

kohteena olivat esimerkiksi humalainen poliisikonstaapeli [13], irstasta ylellistä elämää viettänyt ”puoliherraskainen manttaalimies” [14], ”puolisivistyneet palkkapapit” [15] sekä siveettömyysrikoksiin syyllistyneet, köyhien lapsia seksuaalisesti ahdistelleet ”puoliherrasmiehet” [16].

1800-luvun puolivälin fennomaanisen sanomalehdistön talonpoikaisväestön koulutusta koskevista kritiikeistä esitetty käsitys koulujen pinnallisesta puolisivistyksestä ja ruumiillisen työn hylkäävistä lapsista (Kokko 2016, 141–142; Kajander 2020, 73) toistui 50 vuotta myöhemmin työväenlehdissä [17]. Käsitteet koulutuksen huonosta vaikutuksesta työväelle käyvät erityisen hyvin ilmi *Kansan Lehteen* lähetetyssä 28.7.1906 ilmestyneessä kirjeessä. Siinä nimimerkki ”Isä” nostaa esiin koulutuksen epätasa-arvon. Varakkaiden perheiden lapset pääsivät oppikouluun, kansakoulut puolestaan täytyivät ”ruumiillisen työn tekijöistä”. ”Isä” huomauttaa, että työläisten lukutaitoa pidettiin ennen tarpeettomana ylellisyytenä ja vahingollisena taitona. Niinpä pappien opettama lukutaito perustui Jumalan palvonnalle ja perkeleen pelottelulle ja muun tiedon opettelu oli kielletty. Koulujen yleisen vastustamisen syy työväen piirissä löytyi kirjoittajien mukaan erityisesti kotikasvatuksen ja koulun ”puolisivistyneen” opetuksen välisistä ristiriidoista.

Tapahtuu siten, että isä ja äiti, jotka owat mitä suuremmalla hellyydellä waalineet lapsensa henkistä kehitystä aina siitä saakka, kun lapsi on alkanut osottaa ensimmäisiä vastaanottokywyn merkkejä, owat pakotettuja antamaan hänet jonkun puolisivistyneen, ahdasnäköisen, dogmeista kiinni riippuvan ja vastuukyvyttömän naisen opetettavaksi, s.o. - pilattavaksi. (Isä. ”Kouluihinko pilaantumaan?” 28.7.1906 *Kansan Lehti* no 169.)

Puolisivistyksen esille tuominen antaa kirjoittajalle välineen arvostella porvarillista sivistyskäsitystä ja sen negatiivista vaikutusta työväen lapsille. Porvariston huoli työläisperheiden kasvatuksesta oli kirjoittajan mukaan näennäinen. Kasvatus rakennettiin porvariston etujen mukaisesti juurruttamalla työläislapsiin usko Jumalaan ja herrasauktoiteetteihin. Porvarillisen kasvatusihanteen seurauksena kirjoittajan vanhemmasta sukupolvesta ja heidän lapsistaan oli tullut ”arvoja sallimukseen luottavia raukkoja” sekä yhteiskuntajärjestystä ”uhmaamia olentoja”. ”Isä” vaati uskonnon opetuksesta vapaata koulua Tampereelle, joka kasvattaisi ”vapaita ihmisiä, ei ainoastaan vetojuhtia porvaristolle”. Hän toivoi koulun aikaansaamiseksi toimenpiteitä työväenyhdistykseltä ja uskonnonvapausyhdistykseltä sekä erityistä lasten vanhempien kokousta, jossa neuvoteltaisiin toimenpiteistä koulun perustamiseksi. Lopuksi ”Isä” toteaa omien lastensa tarvitsevan opetusta, mutta ”empii antaa heitä seminaareista pilattujen palkkapaimenien käsiin” [18]. Kirjoitus kertoo näin osaltaan epäluottamuksesta työväen ja porvariston arvojen yhteensovittamisessa. Työväki kannatti sivistystä, mutta wrightiläinen valistava sävy alkoi väistyä lehtien palstoilla luokkatietoisuutta ajavan työväen mallin tieltä. Näitä käsityksiä käsittelem seuraavaksi tarkemmin.

Sivistynyt ja luokkatietoinen työläinen

J. V. Snellmanin johdattaman vanhan polven fennomaanisessa käsityksessä kansa ei ollut tasavertainen osallistuja kansakunnan rakennusprojektissa. Sivistys ja kansanvalistus rakentuivat ylhäältä alaspäin, jolloin ylempien säätyjen suhtautuminen rahvaan seuroihin ja kokouksiin oli epäilevää. (Liikanen 2005, 231; ks. myös Räsänen 1989, 14.) Pertti Haapala on kuvannut työväenliikkeen alkuvaihetta ennen Suomen Työväen Puolueen perustamista (1899) sivistys-, porvarilliseksi reformi- ja itsekasvatusliikkeeksi (Haapala 1999, 213). On kuitenkin huomattava, että työväki osallistui itsekin jo varhain sivistystoimintaan. Työväen sivistystä varten perustettiin sivistysseuroja 1860-luvulla, joissa käsityöläiset olivat aktiivisessa osassa. Seurat pyrkivät edistämään työväen sivistystä järjestämällä vapaa-ajalle koulunkäynti- ja opiskelumahdollisuuksia, kirjastoja, lukusaleja, kansantajuisia luentoja, tansseja ja muita kansanhuvituksia. (Rehumäki 2008.)

Merkittävä uudennainen, laajaa yleissivistystä ajanut opinahjo oli työväenopisto. Sen aatteellinen pohja tuli snellmanilaisesta kansalaisajattelusta ja liberalismiin sosiaalipoliittisista pyrkimyksistä, ja henkilöityi Helsingin suomenkielisen opiston johtajaan Zachris Castréniin (Nyström 2016, 75). Työväenopistojen opetusmalli saatiin Ruotsista, erityisesti Tukholman työväeninstituuttia johtaneen Anton Nyströmin ajattelusta (K. Ahonen 2022, 121). Opetukseen kuului kädentaitoja, biologiaa, matematiikkaa ja luonnonoppia, mutta yhteiskuntaoppi oli kielletty, sillä sen pelättiin levittävän vallankumouksellista ajattelua (Koski 2011, 165). Hyvän käsityksen työväenopiston arvoista antaa syyskuun 5. päivänä 1900 kotkalaisessa *Itä-Suomen Työmieheissä* ilmestynyt kirjoitus ”Ruumiillinen työ ja sivistys”. Kirjoitus referoi Nyströmin puhetta Tukholman työväenopiston avajaisista, jossa hän puolustaa työväenopetusta kansansivistyksen vastustajien näkemyksiltä, joissa heijastuu osaltaan myös säädynmukainen ajattelu sekä työntöön ja säästäväisyyden mallit.

Puhuja teki sitten selkoa niistä väitteistä; joita usein tehdään kansansivistyksen kohottamista vastaan, että se muka aina jää vaan puolisivistykseksi. Tällaista käsitettä vastaan huomautti hän, osaksi että monenkin yliopistollisen sivistyksen saaneen tiedot ovatkin pelkkää puolisivivistystä ja osaksi, että työväen piireissä tavataan useitakin, joiden sivistyskanta ei ole puolinainen, vaan todellinen. Juuri ne, jotka kuuluvat ensin mainittuun ryhmään, ne juuri pelkäävätkin kansansivistyksen edistymistä. He tietävät, että heidän oman sivistyskantansa heikkoudet juuri sen kautta paljastuvatkin yhä enemmän. Toiset kansansivistyksen vastustajat ovat ne, jotka, ilman minkäänlaista tieteellistä sivistystä, ovat omalla synnynnäisellä kyvyllään ja tarmollaan kohonneet yhteiskunnan ylempiin piiriin ja saaneet siellä vaikuttavan aseman. He katsovat, että sitä sivistystä, jota he eivät tarvitse, eivät kaipaa muutkaan, ja ettei mitään muuta tarvita elämässä, kuin työkykyä ja säästäväisyyttä. Lopulta löytyy vielä niitäkin, jotka pelkäävät kansansivistyksen hävittävän kaiken vanhan auktoriteetin uskon. (”Ruumiillinen työ ja sivistys” 5.9.1900 *Itä-Suomen Työmies* no 37.)

Koulutuksen historiaa tutkineen Sirkka Ahosen mukaan työväenliike suhtautui kaksijakoisesti koulutukseen. Kansakoulu tarjosi välineitä yhteiskunnalliseen

järjestäytymiseen ja luokkataisteluun, mutta sen arveltiin myös estävän lasten yhteiskunnallisen heräämisen opettamalla heille väärää luokkatietoisuutta ja porvarillisia arvoja (S. Ahonen 2003, 72, 86). Työväenlehtiin lähetettyjen kirjeiden perusteella kansakouluopettajiin ja opetussisältöön suhtauduttiin epäilevästi. August Mäkelä kuvaa *Työmieheissä* 22.3.1900 stereotypisoivalla kategorisoinnillaan tyypillistä kansakoulun opettajaa ”puolisivistyneeksi itserakkaaksi narriksi”, joka ”armiaan Jumalan ja kuiwain oppikirjain awulla sentään wähitellen saa lapset opetetuksi lukemaan, kirjoittamaan ja laskemaan” [19]. Kansakoulun mahdollistaman sosiaalisen nousun ja lasten vanhempien suosiman fyysisen työn välinen ristiriita nousee esiin nimimerkki ”Raimon” kirjoituksessa *Työmieheissä* 22.8.1900. Hän kummastelee ”herroja, puoliherroja ja kirjailijoita”, joille ei kelpaa puiden pilkkominen. Juurisyyt löytyvät kansakoulun tietopuolisesta opetuksesta, jonka hyödyttömyyttä työväen lapsille ”Raimo” arvostelee ankarasti. Hänen mukaansa koulu tarvitsisi enemmän käytännöllisiä työharjoituksia, jotta ”kansakoulun oppilas ei niinkään helposti joutuisi laiskottelevaksi puoliherraksi, joka ei voi missään toimessa viihtyä.” [20]

Samankaltaiset käsitykset käyvät ilmi myös *Kansan Lehdessä* 8.10.1903 ilmestyneessä artikkelissa ”Pääoma ja ihminen”. Kansakoulun opetus merkitsi kirjoittajan mukaan ”herraselämän matkimista sillä seurauksella, että kansan tavat ja perityt pukineet owat saaneet wäistyä ja maalaistyömieskin on ruwennut pitämään itseään puoliherrana.” Samalla kirjoittaja tuo esiin luokkaristiriitoja kritisoimalla kapitalismia. Vaikka kansakoulu oli tehnyt säätyrajoista joustavampia, koulutus teki lopulta ”itsenäisestäkin talonpojasta [pääoman] nöyrän kätyrin itselleen ja lopulta keppikerjäläisen.” [21]

Kirjoitus sisältää sosialistista retoriikkaa, jota 1900-luvun työväenlehdissä käytettiin luokkataistelun ja luokkatietoisuuden herättämiseen. Puoliherroja ja puolisivistyneiden kategoriat tarjosivat tässä retoriikassa välineen porvarillisten arvojen kritiikkiin. Arvostelun kohteeksi joutui muun muassa puolisivistynyt ”rahaylimystö” [22], puoliherrat tehtaanjohtajat [23], puolisivistyneet vanhasuomalaiset suomettarelaiset [24] sekä puoliherraiset nuorsuomalaiset perustuslailliset [25]. Nimimerkki ”A. K.-d.” puolestaan varoitti helsinkiläisessä *Arbetarenissa* 15.1.1907 ”niin sanotuista työläisyöstävällisistä” porvarillisista nuorisoyhdistyksistä ja kertoo maaseudun suhtautuvan yleisesti negatiivisesti kansakouluihin, koska lapset saivat niissä ”puolikoulutusta” [26]. Toisaalta työväenlehdissä annettiin kritiikin ohella myös ehdotuksia kansanopetuksen ja kansakoulunopettajien aseman parantamisesta. *Työlehteen* 13.9.1910 kirjoittanut nimimerkki ”R.P.” piti yliopiston jatkokursseja turhina sivistystä paikkaavina ”armokursseina”. Hänen mukaansa kansakoulun opetus kuitenkin paranisi, jos kansakoulun opettajat pääsisivät seminaarista yliopistoon ilman pääsytkintoa. ”Kansakoulun opettajisto lakkaa silloin olemasta erityisenä, puolisivistyneenä eristyneenä kastina, kun sillä on wapaa pääsy tieteen tutkimuskentille.” [27]

Heinäkuun 12. päivänä 1907 *Työ* -lehdessä julkaistu artikkeli ”Revolutsiooni ja kulttuuri” on hyvä esimerkki preskriptiivisestä kulttuurisen mallista, jossa luodaan tulevaisuuteen suuntautuvaa sosialistista utopiaa. Kirjoittaja esittelee marxilaista filosofiaa ja puolustaa työläisten oikeutta yleisinhimilliseen kulttuuriin, ”jonka toteuttaa historian objektiivinen, oloperäinen kehitys ja lopuksi kumoustoiminta.” Vaikka ”porvarillinen puolisivistys” yrittää kirjoittajan mukaan välttää vallankumousta, se on

välttämätöntä yhteiskunnallisten ristiriitojen ratkaisulle ja ”korkeamman kulttuuriasteen” luomiselle. [28] Tammikuun 3.päivänä 1908 *Työ*-lehdessä ilmestynyt kirjoitus puolestaan argumentoi köyhäin parissa tehtävän valistustyön tärkeydestä. Sosialidemokraattisessa liikkeessä oli järjestetty valistustyötä varten agitointi- ja luentokursseja, joita kirjoittaja toivoi myös Vaasan läänin läntiseen vaalipiiriin. Kirjoittaja tuo kuitenkin esiin myös agitointikurssien huonot puolet ja varoittaa, että ”pyrkijät ovat usein puoliherraskaisia”, jotka ovat pyrkineet saamaan työväen varoilla ”leipäpaikan” parin viikon koulutuksella. [29]

Sosialistiset opit levisivät myös maaseudulle, jossa työväenliike sai erittäin vahvan aseman. Sosialidemokraattisen puolueen kannatuksesta liki 90 prosenttia tuli ensimmäisissä eduskuntavaaleissa maaseudulta (Alestalo 1977, 103). Työväenliikkeen kannatuksen kasvu heijastui myös työväenlehtien maaseutukirjeisiin, jotka alkoivat lisääntyä erityisesti vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Niissä esiteltiin muun muassa työväenyhdistysten toimintaa, työväenpolitiikkaa ja työväen suhdetta porvaristoon (Nygård 1987, 132–135). Keski-Suomessa työväen äänenkannattajaksi perustettiin vuonna 1906 sosialidemokraattinen *Sorretun Voima*. Vaikka lehti viittasi näytenuumerossa wrightiläishenkiseen valistustyöhön ajamalla vähävaraisten asiaa sekä työväen henkisiä ja aineellisia pyrintöjä, sen ohjelmajulistukseen sisältyi myös luokkataistelun piirteitä ja tavoite ”saada köyhälistö käsittämään sorretun asemansa”. [30] (Tommila 1973, 322.) Maaseudun herääminen sosialismiin ja työväenaatteeseen näkyy hyvin Petäjaveden Kintaudelta lähetetyssä kirjeessä, joka julkaistiin *Sorretun Voimassa* 12.12.1910. Nimimerkki ”Maila” kirjoittaa paikkakunnalla esiintyvistä vaalitaistelussa, jossa ”porvarit” yrittävät keksiä vaalivalteja sosialisteja vastaan. Kirjoittaja epäilee porvareiden toivovan, että ”joku sosialistinen rahastonhoitaja” ryöstäisi kassan, jotta porvarit pystyisivät tekaisemaan siitä itselleen vaalivaltin. Seuraavaksi ”Maila” kertoo tarkemmin paikkakunnalla vallitsevista asenteista sosialismia kohtaan.

Muutamit puoliherraskaiset täällä ovat näytelleet kettumaista naamaa sanomalla, ”sosialistihan sitä minäkin oikeastaan olisin mutta minä en hyväksy näitä Kintauden sosialisteja.” Kintauden työläiset älkää antako sellaisen juttujen itseänne häiritä, toimikaa wain edelleen kuten ennenkin. Antakaa hampaattomain puretta toisia hampaattomia, sillä jos heistä olisi sosialistisuutta vähänkin, niin ne tulisiwat joukkoon ja sanoisiwat älkää hywät towerit näin toimiko se on wäärin. Meidän mantaalipappamme uskowat ja eiwät usko yllytykseen eli kiihotukseen. Jos sanot heille: te siis uskotte kiihotukseen, niin he wastaawat ”joo”. Mutta jos jatkat: ”teilläkin woi siis kiihottamalla teettä waiikka mitä”, rupeawat he tinkimään omista periaatteistaan, sanomalla ne agitaattorit, sanomalehdet ja johtomiehet sitä tyhmää kansaa johtawat harhaan. (Maila. ”Kintaudelta” 12.12.1910 *Sorretun Voima* no 141.)

Myös tässä kirjeessä näkyy sisä- ja ulkoryhmien kategoriseen erotteluun perustuva sosiaalisen identiteetin rakennus. Kirjoittaja kannustaa omaa sisäryhmäänsä (”Kintauden työläisiä”, ”sosialisteja”, ”hyviä tovereita”) taistelussa työväenaatteen puolesta. ”Puoliherraskaisten” lisäksi aatteen vastustajina näyttäytyvät ”manttaalipapat”, jotka viittaavat maan suuromistajiin (Haapala et al. 2021, 255). Näin

kirje ilmentää luokkaristiriitoja korostavaa, *Sorretun Voiman* linjan mukaista ajattelutapaa, joka ilmeni muissakin lehteen lähetetyissä maaseutukirjeissä (Rajavuori 2017, 60, 103). Kirje kertoo samalla työväenlehdistön kirjoitusten sävyn muutoksesta verrattuna työväenlehdistön alkuvaiheeseen. Kun vielä 1880-luvun wrightiläisen sivistyskeskustelun sävy oli maltillista ja työväkeä valistavaa, 1900-luvun alusta lähtien kirjoituksissa korostuivat jo selvemmin luokkataistelun piirteet. Puoliherra- ja puolisivistys-kirjoitukset suunnattiin porvaristoa ja yläluokan sivistyneistöä vastaan, joiden sivistysihanteita kirjoittajat pyrkivät muokkaamaan työväen omien mallien ja päämäärien näköisiksi (R. Turunen 2016, 46; Valtonen 2004, 42).

Päätäntö

Tässä artikkelissa olen tutkinut puoliherrakeskusteluja työväenlehdistössä vuosina 1884–1910. Puoliherraja käsittelevän julkisen keskustelun kautta olen tarkastellut työväen kulttuuristen mallien muotoutumista työväenliikkeen kannattajien ja työväkeen identifioituneiden kirjoittajien näkökulmasta. Kulttuuristen mallien teoriaan ja kategorisointeihin keskittyvän tutkimusotteen avulla artikkeli osoittaa, ettei työväki ollut kansakunnan rakennusprojektin, sivistysmallien ja modernisaation passiivisia vastaanottajia, vaan siihen identifioituneet kirjoittajat kritisoivat uudistuksia ja uutuuksia suorasukaisesti julkisessa keskustelussa (ks. myös Helsti et al. 2005; Mikkola 2009; L. Stark 2013a). Kirjoitukset kertovat suomalaisen yhteiskunnan kulttuuristen arvojen muutoksesta, jossa varhaismodernilta ajalta periytyneet säädynmukaiset mallit eivät enää vastanneet modernin kansakunnan ja sosialistisen työväenliikkeen mallien mukaista arvomaailmaa. Työväenlehden kirjoitukset ”puoliherruudesta” ja ”puolisivistyksestä” kritisoivat sääty-yhteiskunnan epätasa-arvoisuutta, porvarillisia arvoja sekä sivistystä ja opetussisältöjä.

Artikkelin teoreettinen viitekehys perustui kognitiiviselle kulttuurin- ja historian tutkimukselle, jonka avulla jäljitin työväen kulttuurisia malleja kirjoittajien käyttämien kategorisointien perusteella. Vaikka puoliherraja koskevat määrittelyt ovat lehtiaineistossa usein niukkoja, kirjoitusten tarkempi, sanavalintoihin ja kategorisointeihin keskittyvä analyysi osoittaa niiden nostavan esiin laajempia kulttuurisia ja yhteiskunnallisia teemoja. Puoliherra-kategorioiden avulla kirjoittajat pystyivät viittaamaan yhteiskunnallisiin epäkohtiin, kritisoimaan ylempien säätyjen käytöstä ja etuoikeuksia sekä vastuuttamaan oman viiteryhmänsä (työväen) arvoista poikkeavia jäseniä moraalisesti tuomittavasta käytöksestä. Puoliherrat ja puolisivistyneet edustivat työväen sanomalehtien kirjoituksissa anomaliaa sivistyneistön ja keskiluokkaisen porvariston sekä ruumiillista työtä tekevän kansan ja työväenliikkeen välissä. Kulttuuristen mallien artikulointi kertoo näin modernisaation vastaanoton lisäksi yhteisöjen ja yksilöiden välisistä jännitteistä. Ristiriidat vanhempien ja uudempien mallien välillä toivat esiin puoliherrajen pejoratiivisen kategorian, jota käyttämällä poikkeusyksilöille voitiin antaa selitys (vrt. Juhila 2012).

Deskriptiiviset mallit ilmenivät kirjoituksissa erityisesti sääty-yhteiskunnan agraaristen mallien sekä modernin teollistuneen yhteiskunnan porvariston mallien tulkintana ja kritiikkinä. *Preskriptiivisillä malleilla* kirjoittajat loivat erityisesti sosialismin pohjautuvia malleja työväen tulevaisuuden tarpeisiin. Kulttuuriset mallit toivat esiin ja rakensivat kirjoituksissa käsityksiä ’hyvästä’ työläisestä. Olen jaotellut

aineistoanalyysin tuloksena työväen kulttuuriset mallit viiteen malliin: *työteliäs, säästäväinen, kristillissiveellinen, sivistynyt ja luokkatietoinen työläinen*. Puoliherroiksi ja puolisivistyneiksi luokitellut henkilöt rikkoivat näitä malleja laiskuudellaan, ylempi luokkia ja porvaristoa jäljittelevällä elämäntyyllään, siveettömällä käytöksellään ja pinnallisella oppineisuudellaan. Tulokset tukevat osaltaan aiempia tutkimustuloksia agraarisen Suomen talonpoikaisista kulttuurisista malleista (Kajander 2020), joilla oli vaikutusta myös työväen arvoihin. Puoliherrakategorioiden käyttö työväenlehdissä kertoo kuitenkin myös työväen vastarinnasta ja heille tarjottujen mallien uudelleentulkinnasta sosialismin johdattaman luokkatietoisien ajattelun viitekehysessä.

Agraarisen Suomen talonpoikaisia malleja määritelleet ahkeruus, ruumiillisen työn tekeminen ja säästäväisyys olivat edelleen keskeisiä työväen elämäntapaa määrittäneitä kulttuurisia arvoja, mutta kirjoittajat toivat keskusteluissa esiin myös työolosuhteiden epäkohtia. Työn raskauden ja työpäivän pituuden lisäksi kirjoittajat arvostelivat ylempien säätyjen ja porvariston laiskaa elämäntapaa ja vaativat muutoksia työväen olosuhteisiin. Kirjoittajat kritisoivat luokkataistelun hengessä myös kirkkoa, koulujen opettajia ja laajemminkin porvaristoa työväestön alistamisesta kristinuskon avulla. Silti kirjoituksista on myös nähtävissä, että luterilaiskristilliset arvot ja siveellinen elämäntapa olivat edelleen tärkeitä työväen mallien määrittelijöitä. Puoliherrojen ja puolisivistyneiden kautta esitetty kritiikki antoi kirjoittajille mahdollisuuden arvostella ylempiä säätyjä ja porvaristoa siveettömyydestä sekä epäkunnioittavasta käytöksestä työväkeä kohtaan. Alun perin fennomaaniaatteen käynnistämä ja kansanvalistajien ajama moderni sivistysmalli ei mennyt työväenlehdissä kritiikittä läpi. Kirjoittajat ottivat kantaa koulutuksen eriarvoisuuteen, laatuun ja hyödyllisyyteen huomauttamalla pinnallisen puolisivistyksen johtavan työväen lapset herrojen matkimiseen, työn vieroksumiseen sekä ylempien säätyjen nöyristelyyn. Työväen kouluttautumiseen suhtauduttiin sinänsä myönteisesti ja kirjoituksissa esiintyi työväen sivistyksen tarpeellisuuden puolustamista.

Aikaisemman, puoliherroja talonpoikaisessa lehdissä käsittelevän tutkimuksen löydöksistä poiketen “puoliherrat” ja “puolisivistyneet” eivät saaneet työväenlehdissä kirjoituksissa puolustusta väärinymmärrettyinä henkilöinä tai merkinä sivistyksen edistymisestä (Kajander 2020, 96, 163–165, 178). Puoliherrakeskustelujen kautta välittynyt sääty-yhteiskunnan mallien arvostelu muutti työväenlehdissä muotoaan, jolloin puoliherroista tehtiin välineitä luokkayhteiskunnan kritiikissä. “Puoliherrat” ja “puolisivistyneet” ilmenisivät tällöin vääräoppisia, porvarillisia arvoja. Sen sijaan myöhemmän aineiston valossa näyttää siltä, että työväen kulttuuriset mallit osoittautuivat pitkäkestoisiksi. Työväen muistelukerrontaa tutkineen Ulla-Maija Peltosen mukaan 1920–30-luvun muistelussa keskeisiä ‘hyvän’ työväen tunnusmerkkejä olivat “ahkeruus, rehellisyys, sivistyneisyys, rohkeus, sisukkuus, vaatimattomuus, harkitsevuus, ateistisuus, uskollisuus puolueelle ja tovereille” sekä isänmaallisuus (U-M. Peltonen 1996, 256).

Tämän artikkelin painotus on aineistosta ja aikarajauksesta johtuen erityisesti työmiesten malleissa. Työläisnaisten lehdet syntyivät vasta 1910-luvulla. Kiinnostavana jatkotutkimusaiheena olisikin selvitys siitä, miten työväen kulttuuriset mallit rakentuivat naisille suunnatuissa työväenlehdissä ja miten niissä rakennetut

mallit vertautuivat tässä tutkimuksessa esitettyihin työväen malleihin. Ulkomaille muuttaneiden suomalaisten kokemuksiin perustuvat jatkotutkimukset voisivat puolestaan antaa tietoa siitä, millä tavalla Suomessa omaksuttujen mallien perintö näkyi uudessa kotimaassa ja vastaavasti minkälaisia malleja uusi kotimaa antoi muuttajille. Esimerkiksi australian-, amerikan- ja kanadansuomalaisten julkaisemat työväen sanomalehdet ja käsin kirjoitetut lehdet (esim. Heimo 2016; Lindström-Best 1982; Salmi-Niklander 2019) voivat tuoda merkittävää aineistoa suomalaisen työväen kulttuuristen arvojen muutosprosessin tutkimukselle.

FT Konsta Kajander työskentelee postdoc-tutkijana Historian ja etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa. Kirjoittaja kiittää kahta anonyymiä vertaisarvioijaa ja J@rgonian toimituskuntaa korjausehdotuksista sekä Emil Aaltosen Säätiötä ja Ella ja Georg Ehrnroothin Säätiötä tutkimuksen rahoittamisesta.

Viitteet

- [1] Samanlaisia ajatuksia on esittänyt myös sosiaalhistorioitsija E.P. Thompson, joka painotti teollisen modernisaation sijaan esimodernin yhteiskunnan traditioiden merkitystä englantilaisen työväenluokan synnyssä (M. Peltonen 1996, 10).
- [2] -ai- "Sortawalasta" 25.7.1901 *Työmies* no 195.
- [3] Lukki. "Mitä sanovat?" 17.11.1909 *Työläinen* no 131.
- [4] "Ahweeri-siwistyksemme" 22.8.1900 *Työmies* no 195.
- [5] "Kirjanen siwistyksestä" 2.9.1909 *Työ* no 201.
- [6] W.B. "Suomen koneenkäyttäjyhdistyksien johdonmukaisuutta" 8.3.1907 *Kansan Lehti* no 56; -oja. "Kaikellaisia sitä on ammattiliittojakin" 11.2.1908 *Kansan Lehti* no 34; Masinisti. "Koneenkäyttäjien ja lämmittäjien järjestäytymisestä" 7.5.1909 *Työmies* no 103.
- [7] "Eduskunta. Omalta kirjeenwaihatajalta." 10.11.1909 *Kansan Lehti* no 260.
- [8] -i -o. "Hämeenlinnasta" 30.6.1904 *Kansan Lehti* no 72.
- [9] "Työväen suojelulaki" 10.11.1909 *Työ* no 260.
- [10] "Wiime työlakon arwostelua" 4.7.1896 *Työmies* no 27; "Yhdistymiswapauden sortaminen" 23.9.1901 *Työmies* no 219; -i-o "Hämeenlinnasta" 30.6.1904 *Kansan Lehti* no 72; "Lakko päättynyt työntekijäin woitolla" 23.6.1910 *Kansan Lehti* no 142.

- [11] K.A. Lundqvist. ”Suupohjan Työmies. Sanomia Waasan kaupungista ja läänistä” 13.12.1883 Suupohjan Työmies No 0
- [12] ”Pappien kokous Waasassa” 18.9.1885 *Suupohjan Työmies* no 73.
- [13] Mikko Uotinen. ”Häät oli härmässä kauheat”. Werityö Terijoen herraskapakassa. 9.7.1908 *Työ* no 154.
- [14] A.P. ”Käydessäni isäni hautajaisissa” 21.8.1906 *Savon Työmies* no 22.
- [15] ”Siwistystyöstä sananen” 15.10.1907 *Savon Työmies* no 117.
- [16] ”Kapitalismi ja siweellisyysrikokset” 26.3.1910 *Työmies* no 68.
- [17] K. ”Woitto” 28.7.1900 *Länsi-Suomen Työmies* no 30; ”Kansakoulu pohjakouluksi” 14.6.1904 *Kansan Lehti* no 66; ”Kansakouluolomme” 6.12.1910 *Kansan Lehti* no 283.
- [18] Isä. ”Kouluihinko pilaantumaan?” 28.7.1906 *Kansan Lehti* no 169.
- [19] A.B.M. [= August Bernhard Mäkelä] ”Kansakouluopettajain palkat” 12.3.1900 *Työmies* no 59.
- [20] Raimo. ”Syrjäisen pakinoita” 22.8.1900 *Työmies* no 195.)
- [21] ”Pääoma ja ihminen.” 8.10.1903 *Kansan Lehti* no 115.
- [22] Esa Paawo-Kallio. ”Sosialalisen wirtauksen alku” 8.11.1900 *Kansan Lehti* no 131.
- [23] Anton Lammi. ”Oppilaiden oloista” 7.3.1907 *Työmies* no 56; Kirwes. ”Iskuja” 2.4.1907 *Työmies* no 77.
- [24] ”Kansakoulun opettajain palkat ja niiden korottaminen” 13.10.1907 *Työ* no 237.
- [25] -nen. ”Kansa on sanansa sanonut” 11.5.1909 *Kansan Lehti* no 106.
- [26] A. K.-d. ”I valkampanjen” 15.1.1907 *Arbetaren* no 6.
- [27] R.P. ”Kansakoulukysymyksestämme.” 13.9.1910 *Työ* no 211.
- [28] ”Rewolutsiooni ja kulttuuri. Palanen marxilaista filosofiaa. III” 12.7.1907 *Työ* no 157.
- [29] ”Kurssit walistustyön hywäksi W. I. läntisessä piirissä. Alustus piirikokoukselle.” 3.1.1908 *Työ* no 2.

[30] ”Sorretun Voima. Etupäässä Keski-Suomen köyhälistön äänenkannattaja.”
9.3.1906 *Sorretun Voima* Näytenumero.

Lähteet

Digitaaliset lähteet

Kansalliskirjaston digitoidut aineistot: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu> [Haettu 5.12.2024].

Arbetaren

Itä-Suomen Työmies

Kansan Lehti

Länsisuomen Työmies

Savon Työmies

Sorretun Voima

Suupohjan Työmies

Työ

Työmies

Työläinen

Kirjallisuus

Ahonen, Kirsi. 2022. *Sharing the Treasure of Knowledge. Nineteenth-Century Nordic Adult Education Initiatives and Their Outcomes*. Tampere: Tampere University.

Ahonen, Sirkka. 2003. *Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä?* Tampere: Vastapaino.

Alapuro, Risto & Henrik Stenius. 1989. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa *Kansa liikkeessä*, toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius, 7–52. Kirjayhtymä.

Alestalo, Matti. 1977. Työväenluokan maailmankuva ja työväenliike. Teoksessa *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena*, toim. Matti Kuusi, Risto Alapuro & Matti Klinge, 98–111. Helsinki: Otava.

Anttila, Veikko & Matti Räsänen. 1987. Kansankulttuurin murros. Teoksessa *Suomen Historia: 7, Kansankulttuurin murros, nuoren tasavallan taide ja tiede, tasavalta hakee Suuntaa, Suomi toisessa Maailmansodassa*, Blomstedt, Yrjö, Paula Avikainen, Veikko Anttila, Matti Räsänen, Pekka Tarkka, Kari Selén & Ohto Manninen, 8–79. Espoo: Weilin + Göös.

Apo, Satu. 1997. Rikastuminen, työ ja supranormaali vanhassa kansanomaisessa ajattelussa. Teoksessa *Työväestö ja kansakunta*, toim. Raimo Parikka, 7–26. Helsinki: Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura.

Apunen, Osmo. 1987. Rajamaasta tasavallaksi. Teoksessa *Suomen historia 6. Romantiikasta modernismiin, rajamaasta tasavallaksi*, toim. Paula Avikainen, Ilari Hetemäki & Erkki Pärssinen, 46–407. Helsinki: Weilin + Göös.

Bergholm, Tapio. 2002. Edistysusko ja puolueviha. Teoksessa *Työväki ja tunteet*, toim. Elina Katainen & Pirkko Kotila, 181–196. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Bloch, Marc. 1989. *Ritual, History and Power. Selected Papers in Anthropology*. Lontoo: The Athlone Press.

Brubaker, Rogers. 2013. *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino.

van Dijk, Teun A. 2022. Ideology in Cognition and Discourse. Teoksessa *Mapping Ideology in Discourse Studies*, toim. Simo K. Määttä & Marika K. Hall, 137–156. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781501513602-008>

Dunér, David. 2019. Human Mind in Space and Time: Prolegomena to a Cognitive History. Teoksessa *Cognitive History. Mind, Space, and Time*, toim. David Dunér & Christer Ahlberger, 3–33. De Gruyter Oldenbourg.

Eskola, Jari & Juha Suoranta. 2014. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Fingerroos, Outi, Niina Naarminen & Matti Roitto. 2015. Äänekäs luokka. Tehdastyöväen menneisyyden ja muistitiedon jäljillä. *Työelämän tutkimus – Arbetslivsforskning* 13, 3: 209–222.

<https://journal.fi/tyoelamantutkimus/article/view/87033>

Haapala, Pertti. 1986. *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Haapala, Pertti. 1999. Työväenluokan synty. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*, toim. Pertti Haapala, 199–219. Tampere: Vastapaino.

Haapala, Pertti, Antti Häkkinen & Mervi Kaarninen. 2021. Luokka rajana ja identiteettinä. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000, Osa 2: Yhteisöt ja identiteetit*, toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi, Pertti Haapala & Johanna Annola, 241–286. Tampere: Vastapaino.

Heimo, Anne. 2016. Socialist Endeavors, Fist Presses and Pen Wars. Literacy Practices of Early Finnish Migrants in Australia. Teoksessa *Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity*, toim. Ann-Catrine Edlund, T.G. Ashplant & Anna Kuismin, 97–113. Uumaja: Umeå University and Royal Skyttean Society.

Heintz, Christophe. 2011. Cognitive History and Cultural Epidemiology. Teoksessa *Past Minds. Studies in Cognitive History*, toim. Luther H. Martin & Jesper Sørensen, 11–28. Lontoo; Oakville: Equinox.

Helsti, Hilikka, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.). 2006. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hirvonen, Maija. 2000. *Salanimet ja nimimerkit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjasto.

Jenkins, Richard. 2008. *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Los Angeles: SAGE.

Jokinen, Arja, Kirsi Juhila & Eero Suoninen. 2012. *Kategoriat, kulttuuri ja moraali. Johdatus kategoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi. 2012. Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Teoksessa *Kategoriat, kulttuuri ja moraali. Johdatus kategoria-analyysiin*, toim. Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, 175–225. Tampere: Vastapaino.

Järvenpää, Juuso. 2024. *Kansan henkinen kehitys. Jaakko Jalmari Jalo-Kiven eletty kansalaisuus 1900-luvun alussa*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Kaarninen, Mervi. 2007. Koulu ja kansa. Teoksessa *Suomalaisen arjen historia 2: Säätyjen Suomi*, toim. Kai Häggman, 230–249. Helsinki: Weilin + Göös.

Kaihovirta, Matias. 2014. Käsitykset työläisten mieheydestä sisällissodan jälkeen. Teoksessa *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, toim. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg, 174–191. Tampere: Vastapaino.

Kajander, Konsta. 2020. *Talonpoika, herra, puoliherra. Etnologinen tutkimus puoliherra- kategoriaista ja talonpoikaisuuden kulttuurisista malleista suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1870*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8428-1>

Kajander, Konsta & Meri Tuovinen. 2022. Kategoria-analyysi. Teoksessa *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*, toim. Outi Fingerroos, Konsta Kajander & Tiina-Riitta Lappi, 355–375. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kamppinen, Matti. 2017. Ubiquitous ethnography and the description of cultural scenes. Teoksessa *Rajaamatta. Etnologiaa keskustelua*, toim. Hanneleena Hieta, Aila Nieminen, Maija Mäki, Katriina Siivonen & Timo J. Virtanen, 127–149. Helsinki: Ethnos ry.

Karonen, Petri, Pirita Frigren, Sami Suodenjoki & Pertti Haapala. 2021. Vuorovaikutus ja poliittinen kulttuuri: alamaiset, kansalaiset ja valtiovalta. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000: Osa I, Rakenteet ja instituutiot*, toim. Petri Karonen, Nils Erik Villstrand & Pertti Haapala, 301–338. Tampere: Vastapaino.

Kohonen, Siria. 2021. Ihmismieli kulttuurin takana: kognitiivisen kulttuurintutkimuksen tiedonintressi ja potentiaali arkistoaineiston tutkimuksessa. Teoksessa *Paradigma. Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin*, toim. Niina Hämäläinen & Petja Kauppi, 183–201. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kokko, Heikki. 2016. *Kuviteltu minuus: Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0282-5>

Kokko, Heikki. 2019. Kosminen kokemus. Hengellisen ja maallisen dualismi 1800-luvun puolivälin suomenkielisessä kansanomaisessa ajattelussa. Teoksessa *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*, toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen, 113–146. Tampere: Vastapaino.

Kokko, Heikki. 2023. Kohti modernia työläisyyttä. Translocalis-tietokanta uutena 1800-luvun työväenhistorian aineistokokonaisuutena. *Työväentutkimus Vuosikirja 37*, 82–93. <https://doi.org/10.37456/tvt.131407>

Korhonen, Anu. 2001. Mentaliteetti ja kulttuurihistoria. Teoksessa *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*, toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki, 40–58. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kortti, Jukka. 2016. *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Koski, Leena. 2011. Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, toim. Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen, 159–183. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kunnas, Tarmo. 1993. Aatteellinen jäidenlähtö. Teoksessa *Suomalaisten tarina 1. Heräämisen aika*, toim. Jaakko Itälä, 94–102. Helsinki: Kirjayhtymä.

Lahtinen, Mikko. 2006. *Snellmanin Suomi*. Tampere: Vastapaino.

Landgren, Lars. 1988. Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860–1889. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, toim. Päiviö Tommila, 267–420. Kuopio: Kustannuskiila.

Leino-Kaukiainen, Pirkko. 1988. Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, toim. Päiviö Tommila, 421–632. Kuopio: Kustannuskiila.

Liikanen, Ilkka. 2005. Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta – suomalainen nationalismi. Teoksessa *Nationalismit*, toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, 222–245. Helsinki: WSOY.

Lindström-Best, Varpu. 1982. Kanadansuomalaiset nyrkkisanomat. Teoksessa *Ulkosuomalaisia*, toim. Pekka Laaksonen & Pertti Virtaranta, 27–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Manninen, Juha. 1989. Tiede, maailmankuva, kulttuuri. Teoksessa *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*, toim. Markku Enwall, Seppo Knuuttila & Juha Manninen, 7–112. Oulu: Pohjoinen.

Markkola, Pirjo. 2022. Uskon paikat. Työväestön eletty uskonto 1900-luvun vaihteen Tampereella. Teoksessa *Henkinen työväki*, Antti Harmainen & Mikko Kempainen, 17–44. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Matikainen, Juha. 2018. *Parlamentarismin kannattajasta vallankumouksen äänitorveksi. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen lehdistö 1917–1918*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7322-3>

Mikkola, Kati. 2006. Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. Teoksessa *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*, toim. Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala, 169–212. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Mikkola, Kati. 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nygård, Toivo. 1987. Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, toim. Päiviö Tommila, 9–166. Kuopio: Kustannuskiila.

Nyström, Samu. 2016. Osattomuutta ja sosialismia vastaan? Vapaa sivistystyö teoriassa ja käytännössä Helsingin työväenopiston perustamisvaiheessa 1900-luvun alkuvuosina. Teoksessa *Työväki ja sivistys*, toim. Sakari Saaritsa & Sinikka Selin, 57–79. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Parikka, Raimo. 1997. “Varo veli, topora yksin matkustaa”. *Rahvas, vastarinta, politiikka*. Teoksessa *Työväestö ja kansakunta*, toim. Raimo Parikka, 99–171. Helsinki: Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura.

Peltonen, Matti. 1996. E.P. Thompson historiantutkijana. Teoksessa *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa*, E.P. Thompson, 7–17. Helsinki: Gaudeamus.

Peltonen, Ulla-Maija. 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pollari, Mikko. 2021. *Ajattelu ja puhettavat aatehistoriallisina käsitteinä. Työmiehen Illanvieton ja Amerikan Suomalaisen Työmiehen linjakeskustelut 1900-luvun alussa*.

Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
<http://hdl.handle.net/10138/329941>

Pöysä, Jyrki. 1997. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Quinn, Naomi. 2005. How to Reconstruct Schemas People Share. Teoksessa *Finding Culture in Talk. A Collection of Methods*, toim. Naomi Quinn, 35–81. New York: Palgrave Macmillan.

Quinn, Naomi & Claudia Strauss. 1997. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rajavuori, Anna. 2017. *Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906–1908*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
<http://hdl.handle.net/10138/184737>

Rehumäki, Pekka. 2008. Työväen sivistysseurat 1860-luvulla. Teoksessa *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?*, toim. Matti Hannikainen & Pia Lohikoski, 85–106. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Räsänen, Matti. 1989. Kansankulttuuri kansakunnan identiteetin rakennuspuuna. Teoksessa *Kansa kuvastimessa. Etnisyys ja identiteetti*, toim. Teppo Korhonen & Matti Räsänen, 10–28. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Saaritsa, Sakari & Sinikka Selin. 2016. Sivistyksen aamunkoit ja iltaruskot. Teoksessa *Työväki ja sivistys*, toim. Sakari Saaritsa & Sinikka Selin, 7–22. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Salmelin, Pentti. 1967. *Järjestölehdestä puoluelehdistöön. Suomen työväenlehdistön synty ja asema työväenliikkeen tiedotuskentässä ennen vuoden 1901 puoluekokousta*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Salmelin, Pentti. 1970. *Työmiehen ystävistä työmieheen. Työväestölle suunnattu lehdenjulkaisutoiminta ennen vuotta 1895*. Helsinki: Kansanvalta.

Salmi-Niklander, Kirsti. 2004. *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Salmi-Niklander, Kirsti. 2019. Handwritten Newspapers. Interdisciplinary Perspectives on a Social Practice. Teoksessa *Handwritten Newspapers: An Alternative Medium during the Early Modern and Modern Periods*, toim. Kirsti Salmi-Niklander & Heiko Droste, 7–28. Helsinki: Finnish Literature Society.

Shore, Bradd. 1998. Models Theory as a Framework for Media Studies. Teoksessa *Cultural Cognition. New Perspective in Audience Theory*, toim. Birgitta Höijer & Anita Werner, 7–40. Göteborg: Göteborg University.

Shore, Bradd. 2012. Egocentric and Allocentric Perspective in Cultural Models. Teoksessa *Grounding Social Sciences in Cognitive Sciences*, toim. Ron Sun, 89–123. Cambridge, MA: MIT Press.

Soikkanen, Hannu. 1961. *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. Porvoo: WSOY.

Stark, Eija. 2014. Vanhan kansan hyvinvointi ja rajallinen onni. Teoksessa *Työväestö ja hyvinvointi*, toim. Matti Hannikainen, 37–56. Helsinki: Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura.

Stark, Eija. 2021. Tutkimuskohteena kansanomaiset ajattelu ja perinteisen käsitykset. Kognitiiviset mallit, maailmankuva ja mentaliteettihistoria suomalaisessa folkloristiikassa. Teoksessa *Paradigma. Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin*, toim. Niina Hämäläinen & Petja Kauppi, 165–182. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Stark, Laura. 2006. Johdanto. Teoksessa *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*, toim. Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomala, 9–46. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Stark, Laura. 2013a. An Early Virtual Community Resists Secularization. Wolmar Schildt-Kilpinen's *Kansan Lehti 1868–1870*. *Ethnologia Fennica* 40, 6–22. <https://journal.fi/ethnolfenn/article/view/65779>

Stark, Laura. 2013b. Sanomalehtien maaseutukirjeet. Itseilmaisun into ja lehdistön portinvartijat. *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, toim. Lea Laitinen & Kati Mikkola, 145–177. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sulkunen, Irma. 2003. Järjestäytyminen ja kansalaisuuden synty. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*, toim. Anja Kervanto-Nevanlinna & Laura Kolbe, 240–251. Helsinki: Tammi.

Suodenjoki, Sami. 2010. *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat: Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Teräs, Kari. 2001. *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviiin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tommila, Päiviö. 1973. *Keski-Suomen lehdistö 2: 1886–1917*. Jyväskylä: Keski-suomalainen.

Tommila, Päiviö & Raimo Salokangas. 1998. *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Helsinki: Edita.

Tuomaala, Saara. 2004. *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tuomaala, Saara. 2011. Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, toim. Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen, 95–110. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Turunen, Arja. 2011. ”Hame, housut. Hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?” *Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohteet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9081-7>

Turunen, Arja. 2019. Nykyaikaista naista luomassa. *Kotilieden, Emäntälehdien ja Toverittaren pukeutumisohteet kansalaiskasvatuksena 1920- ja 1930-luvuilla*. *Kasvatus ja aika* 13, 4: 4–25. <https://doi.org/10.33350/ka.83055>

Turunen, Risto J. 2016. Sivistyksen käsitehistoriaa Finlaysonin tehtaalla 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Teoksessa *Työväki ja sivistys*, toim. Sakari Saaritsa & Sinikka Selin, 23–56. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Turunen, Risto J. 2021. *Shades of Red. Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the Nineteenth Century until the Civil War of 1918*. Helsinki: The Finnish Society for Labour History. <http://hdl.handle.net/10138/336197>

Vahosalmi, Ville. 2019. Poliittiset vastakkainasettelut ja luokkataistelu Työmieslehdessä 1899–1907. Teoksessa *Työväestö ja demokratia*, toim. Ilkka Kärrylä, Pete Pesonen & Anna Rajavuori, 59–85. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Valtonen, Heli. 2003. Kognitiivinen näkökulma historiaan. Teoksessa *Toivon historia. Toivo Nygårdille omistettu juhlakirja*, toim. Kalevi Ahonen, Petri Karonen, Ilkka Nummela, Jari Ojala ja Kustaa H.J. Vilkuna, 367–377. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos.

Valtonen, Heli. 2004. *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkerroista*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Varpio, Yrjö. 2002. Kirjallisuus, kansa ja kulttuuri. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*, toim. Laura Kolbe, Rainer Knapas & Nils Erik Forsgård, 390–403. Helsinki: Tammi.

Vike, Halvard. 2011. Cultural Models, Power, and Hegemony. Teoksessa *A Companion to Cognitive Anthropology*, toim. David B. Kronenfeld, Giovanni Bennardo, Victor C. de Munck & Michael D. Fischer, 376–392. Chichester, West Sussex; Walden, MA: Wiley-Blackwell.

Vilkuna, Kustaa H.J. 2015. Merkillinen historiassa. Perustuu virkaanastujaisluentoon 3.12.2014. *J@rgonia* 13, 26: 54–60. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201512144024>

Vuorinen, Marja. 2005. Herrat, hurrit ja ryssän kätyrit – suomalaisuuden vastakuvia. Teoksessa *Nationalismit*, toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, 246–264. Helsinki: WSOY.